

نظری باعلامیه حقوق بشر - ماده بیست و ششم

(۴۶)

توجه اسلام بسایر علوم

در شماره پیش ، توضیح دادیم که منظور اسلام از دانش و فرهنگ ، تمام علمی است که برای جامعه اسلامی ، مفید و نافع است ، و هیچگونه اختصاصی بعلوم دینی ندارد . اکنون به قسمت دوم این بحث توجه فرمائید :

گرچه هدف اصلی انبیاء و غرض نهائی پیغمبران ، این نبوده که مشکلات علوم طبیعی و فنون مادی را برای مردم ، حل کنند ، زیرا حس کنجکاوی و عامل احتیاج ، خواه و ناخواه ، آنها را بجل آن مشکلات ، پیروز میساخت و کاروان دانش بشری را باوج ترقی خود ، میرسانید .

منطقه‌ای که مورد توجه خاص انبیاء بوده و حتماً بدون کوشش آنان ، بشریت ، قادر بفتح آن منطقه و حل مسائل پیچیده آن ، نبوده ، منطقه « عقائد » و « قوانین صحیح زندگی اجتماعی » است :

قلمرو اصلی فعالیت انبیاء در مراحل اولیه اصلاح عقائد مردم ، و ارشاد و هدایت آنان بیک زندگی صحیح انسانی است « **الرا کتاب انزلنا الیک ؛ لتخرج الناس من الظلمات الی النور ؛ باذن ربهم الی صراط العزیز الحمید** : این کتابی است که برای تو فرستادیم ، تا مردم را باذن پروردگارشان ، از تاریکیها خارج ، و بسوی نور رهبری نمائی یعنی براه خدای نیرومند ستوده (۱)

لکن ، برای آنکه از ارشاد و هدایت خود ، در قسمتهای اعتقادی و حقوقی و اخلاقی ، بهره برداری بیشتری کنند و با بالا بردن سطح معلومات مردم ، و بیدار ساختن عقول خفته آنان ، نتیجه مثبت تری بگیرند ، افکار بشر را با سرآفرینش و قوانینی که بر جهان

(۱) سوره ابراهیم آیه ۱

حکمرماست، و آثار و خواصی که در موجودات نهفته است، توجه داده و از این راه غیر مستقیم، شالوده پیشرفت علوم و فنون طبیعی و مادی را ریخته اند.

این قرآن، کتاب آسمانی ما مسلمانها است که در عین آنکه وظیفه ارشاد و هدایت خود را در قسمتهای مربوط به عقائد و مقررات زندگی انجام میدهد، برای بهره برداری بیشتر از افکار مردم در قسمتهای یاد شده، و بکار انداختن افکار و اندیشهها در راه پیشرفت و تکامل علوم و فرهنگ، گاهی مردم را به چگونگی نظام آفرینش آسمان و زمین و ستارگان توجه میدهد و زمانی بر از خلقت کوهها و نباتات و حیوانات، اشاره میکند، و در جایی سخن از علت پیدایش و فوائد و اهمیت ابر و باد و آب و دریا و باران، بمیان میآورد، و موردی فلسفه پیدایش شب و روز و ماه و سال و نحوه گردش زمین و ماه و خورشید و اختران را بیان میکند، و گاهی هم از کیفیت آفرینش جهان و انسان، و سیر تکاملی آنها بحث و گفتگو مینماید (۱)

درست است که قرآن کتاب فیزیک و شیمی و علوم طبیعی نیست اما برای توجه دادن بعظمت آفریدگار جهان کمتر سوره ای است که اشاراتی جالب و پر معنی با سر آفرینش که طبعاً منطبق بر مسائل علوم طبیعی است نداشته باشد تا جائیکه «ظنطاوی» دانشمند معروف مصری در جلد اول تفسیر «الجواهر» ادعا میکند: **بالغ بر ۷۵۰ آیه قرآن، اشاره بعلموم طبیعی و مطالعه در آفرینش عالم است، (۲)**

جالب توجه اینجا است که در خاتمه بسیاری از آن آیات، سخن از دانش و دانشمند، و ترغیب به تفکر در اسرار آفرینش، که رمز پیروزی و پیشرفت در علوم طبیعی است، بمیان است آمده و ما بعنوان نمونه بنقل آیه زیر اکتفاء می نمایم:

۱ - **ومن آیاته خلق السموات والارض واختلاف السننکم والوانکم، ان فی ذلک لآیات للعالمین** یعنی: از نشانههای عظمت آفریدگار، آفرینش آسمانها و زمین: و اختلاف زبانها و رنگهای شما است، و در اینها برای دانشمندان دلائلی است، (۳)

۲ - **الم تر ان الله انزل من السماء ماء فاخرجنا به ثمرات مختلفاً الوانها، ومن الجبال جدد بیض و حمر مختلف الوانها و غرابیب سود؛ و من الناس و الدواب والانعام مختلف الوانه کذاکک؛ انما یخشی الله من عباده العلماء**

(۱) برای تفصیل این مباحث، مراجعه شود بکتابهای التفسیر العلمی للآیات الکوئیة فی القرآن - الهیئة والاسلام - تفسیر الجواهر.

(۲) تفسیر الجواهر ج ۱ ص ۷

(۳) سوره روم آیه ۲۲

: آیا نمی بینی که خداوند ، باران را از آسمان نازل کرد ، و بوسیله آن ، انواع میوه‌های گوناگون و رنگارنگ ، پدید آورد ، و از کوهها جاده‌ها برنگهای مختلف سپید و سرخ و سیاه آفرید ، و از انسان و جنیندگان و چهارپایان نیز ، باشکال و رنگهای گوناگون ، آفرید ، در میان بندگان خدا ، تنها دانشمندان از خدا میترسند (۱)

موضوعاتی که در این دو آیه ذکر شده ، جز با علوم طبیعی ، قابل درک صحیح ، نیست ، زیرا کاملاً روشن است که درک چگونگی آفرینش آسمان و زمین ، و علت اختلاف زبانها و رنگهای مردم ، و سر آمدن باران ، بستگی به علوم طبیعی دارد ، کیفیت ترکیب آب از اکسیژن و هیدروژن ، و آثار و خواص آن را باید از علم شیمی ، فهمید چگونه گیاه از زمین میروید و انواع میوه‌ها از آن بدست میآید . از گیاه شناسی باید دانسته شود ، علت پیدایش کوهها و جهت رنگارنگ شدن سنگها و فائده وجودی آنها را بایستی از علم زمین شناسی ، بدست آورد ، فلسفه اختلاف نژاد انسان و حیوان ، و همچنین ، عوامل گوناگون بودن شکلها و رنگها و استعدادهای آنان را باید در علم انسان شناسی و حیوان شناسی ، جستجو کرد .

بنابراین ، پر واضح است که منظور از « علماء » در آیه و آیه ، کسانی هستند که از آرا و آفرینش ، و اسرار خلقت ، آگاهی دارند ، و از این راه با آفریدگار جهان ، ایمان آورده و در مقابل او سر تعظیم فرود میآورند .

و این همان علوم طبیعی است ، زیرا علم طبیعی ، دانشی است که از ساختمان وجودی و آثار و خواص موجودات مادی این عالم ، و روابط و مناسباتی که میان آنها برقرار است ، بحث و گفتگو مینماید روی این حساب تمام آن فضیلتها که در این آیات برای دانش و دانشمندان شمرده شده ، همه مربوط به علوم و فرهنگ بشری است که بتوحید و خدا شناسی کمک میکند (۲)

* * *

هر گاه از هفتصد و پنجاه آیه قرآن ، که در مقام ترغیب و تشویق ، درک را از آفرینش ، و فرا گرفتن علوم طبیعی وارد شده ، بگذریم ، و از احادیث و روایات فراوانی که در باره بیان آثار و خواص موجودات طبیعی عالم ، و تفسیر و توضیح حقائق جهان ، وارد شده صرف نظر کنیم ، باز ، روش پیشوایان اسلام ، خود بهترین دلیل اینست که اسلام ، طرفدار تمام علومی است که برای جامعه اسلامی مفید و نافع است ، خواه آن علوم فیزیکی و شیمی و ریاضی و جانور شناسی باشد ، خواه تاریخ و جغرافیا و زمین شناسی و روان شناسی ...

برای آنکه بدانیم ، پیشوایان دین ما ، تا چه اندازه به علوم طبیعی توجه داشته و مردم را

(۲) برای توضیح بیشتر مراجعه شود بکتاب

(۱) سوره فاطر آیه ۲۸ - ۲۷

روح الدین اسلامی ص ۲۰۲

بفرا گرفتن آنها ترغیب ، و بلکه تکلیف میکرده اند ، توجه شمارا به نمونه های زیر جلب مینمائیم :

۱ - در کتاب « صحیح بخاری » از « زید بن ثابت » روایت میکند که او میگوید با اتفاق بعضی از صحابه پیغمبر اسلام بخدمت آنحضرت شرفیاب شدم آنها گفتند: این مرد از قبيله « بنی النجار » است و ۱۷ سورة قرآن را آموخته است : منهم آنچه که آموخته بودم ، برای آنحضرت ، قرائت کردم ، پیغمبر ، از کارم تعجب نموده آنگاه امر کرد که : **خط و لغت یهود را بیاموزم ؛ زیرا میفرمود : من از آنها اطمینان ندارم و میترسم که نامه ها و کتابم را تحریف کنند ، منم مدت کوتاهی ، با موختن خط « سریانی » مشغول شدم ، تا آنرا بخوبی یاد گرفتم ، بعد از آن ، با همان خط ، عهده دار تحریر مراسلات پیغمبر ، برای یهود ، شده و نامه های آنها را نیز ، ترجمه می کردم » (۱)**

۲ - علما و دانشمندان فراوانی بوده اند که از مطالعات علمی خود از پیشوایان دینی الهام می گرفتند که از آن جمله « جابر بن حیان » است که یکی از شاگردان مخصوص امام صادق (ع) بوده و در نیمه دوم قرن دوم هجری ، میزیسته و از بزرگترین متخصصین علوم طبیعی زمان خود بوده است .

مورخین ، درباره تألیفات او اظهار نظرهای گوناگون کرده اند ، ۲۳۲ جلد تا ۳۹۰۰ جلد کتاب ، با ونسبت ، داده اند (۲)

گرچه بسیاری از کتابهای او ، در اثر طول زمان ، از بین رفته ، ولی در عین حال تعداد زیادی از آنها هم اکنون زینت بخش کتابخانه های بزرگ دنیا است ، و پاره ای از آنها نیز بزبانهای خارجی ترجمه شده و مورد استفاده ملل اروپا و غرب ، قرار گرفته است ، از آن جمله کتاب « نتائج التکمیل » اوست که در سال ۱۶۷۲ میلادی ، بفرانسه ، ترجمه شده است . جابر بن حیان ، که او را پدر شیمی مینامند ، و « جرجی زیدان » درباره او مینویسد ، « هو الحجة الشرقي علی الغربي الی ابد الدهر » (۳) نه تنها در شیمی و فیزیک و گیاه شناسی اطلاعات وسیعی داشته ، بلکه در بسیاری از علوم ، سرآمد عصر خود بوده است ولی از آنجا که کتابهای باقی مانده او بیشتر مربوط به شیمی بوده و مورد استفاده آیندگان ، قرار گرفته است ، از این جهت معروف به پدر شیمی شده است .

گوستاو لوبون « درباره او مینویسد : « اقدم و اشهر علمای اسلام ، جابر است ، تصانیف جابر ، مانند یک دائره المعارف علمی ؛ مشتمل بر خلاصه ای از (بقیه در صفحه ۵۷)

(۱) فجر الاسلام ج ۱ ص ۱۴۲ (۲) اعیان الشیعه ج ۱۵ (۳) او برای همیشه از میان شرقیها حتی برای غربیها است .

تبلیغات ما و دیگران

اهمیت تبلیغات - دیگران چگونه تبلیغ میکنند؟
لزوم تحول اساسی در وضع تبلیغات ما - تبلیغ یک
وظیفه همگانی است

تبلیغات بعنوان رشته مهمی از امر بمعروف و نهی از منکر اسلامی یکی از اصول اساسی و مبانی مهم در جامعه اسلامی بشمار میرود ، امروز اهمیت تبلیغ بر کسی پوشیده نیست و جهانیان روی آن حساب میکنند بطوریکه قسمت عمده پیشرفت مکتبها و فکرها معلول آنست در آئین مقدس اسلام توجه و عنایت کامل باین موضوع حیاتی شده و قرآن مجید بهمین جهت مسلمانان را بهترین ملل جهان معرفی مینماید و کنتم خیرامة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنکر» (۱)

تبلیغات صحیح دریکه جامعه اسلامی نقش بسیار مؤثری در تحقق هدفهای اسلامی دارد و بسیاری از کارها و عهده قوای مجریه به تنهایی برنمیآید بوسیله تبلیغات عملی میگردد و تبلیغات است که هدف اصلی از دین مقدس اسلام و مقصدهائی از آن را که راهنمایی بشر به رسوم و عادات حسنه و ترویج اخلاق فاضله و ریشه کن ساختن آداب و رسوم زشت و ناشایسته میباشد محقق میگردد .

زیرا جامعه سالم وقتی بوجود خواهد آمد که افراد آن سالم و تربیت یافته باشند احادیث کثیری از پیشوایان اسلام این حقیقت را که گفتیم تأیید میکند ، مؤلف کتاب وافی حدیث مفصلی از علی (ع) نقل میکند که آنحضرت وقتی آیه شریفه «المؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعض یا مرون بالمعروف وینهون عن المنکر» را تلاوت میفرمود چنین بیان داشت ، خداوند متعال در میان همه اوصاف برجسته مؤمنین صفت امر بمعروف و نهی از منکر (که تبلیغات رشته ای از آنست) را بپسندیده مقدم داشت که اگر به دواصل امر بمعروف و نهی از منکر بطور کامل عمل شود کلیه دستورات اسلامی جامعه عمل خواهد پوشید (۲)

وضع نکیته بار و اسف انگیزیکه امروز در جامعه مسلمین مشاهده میکنیم وضعی که واقماً برای عالم اسلام ننگ بوده و اسلام از این بی بندباریها بیزار است معلول عدم تبلیغات کافی و نتیجه سستی مسلمین در این امر خطیر حیاتی است و میلیتین مرامهای باطل از این سستی و حالت مرگبار مسلمانان سوء استفاده کرده جوانان ما را بوادی ضلالت و انواع انحرافهای اخلاقی میکشاند .

دیگران چگونه تبلیغ میکنند ؟

شک نیست جهان همواره در تحول و تبدل بوده و راه تکامل را می‌پیماید و از این جهت است که اسباب و وسایل هر کاری هم در تبدل است بطوریکه وسائل پیشرفت دیروز بدرد امروز نمی‌خورد مثلاً مردم در دورانهای گذشته بوسیله تیر و نیزه و شمشیر با دشمنان جنگ میکردند ولی کاملاً پیدا است امروز با این وسائل نمیتوان بجنگ دشمن رفت همچنین وضع تبلیغات در زمان رسول اکرم (ص) بصورت ساده‌ای انجام میگرفت اما دردنیای امروز مسلماً نمیشود با آن وضع ساده تبلیغ کرد بلکه تبلیغات دردنیای امروز با وسایل گوناگون و پیشمارجد بد عملی میگردد، مثلاً دستگاه مسیحیت از انواع پیشمار و وسایل تبلیغاتی استفاده میکند، واتیکان که مرکز رهبری اکثریت عظیمی از مسیحیان جهان است از فرستنده‌های رادیویی و تلویزیونی مجهزی برای تبلیغ استفاده میکند و دارای روزنامه‌ی کثیرالانتشاری است که همه روزه در پیش از ۳۰۰۰۰۰ نسخه چاپ و منتشر میگردد، علاوه مجلات و نشریات فراوانی در سراسر جهان پخش میکنند و مبلغین این مرکز هم از تمام وسائل روزاز قبیل تلویزیون، رادیو، فیلمهای مذهبی، جرائد، مجلات، مدرسه، بیمارستان، دانشگاه... برای ترویج مسیحیت استفاده میکنند کتابهای آنان بزبانهای متعددی ترجمه و چاپ شده است مثلاً خود آنجیل به بیش از هزار زبان (زبانهای اصلی و محلی) ترجمه و در اختیار مردم گذاشته شده است و مبلغین آنان هم بزبانهای گوناگون آشنائی داشته در اقصی نقاط جهان مشغول تبلیغات مرام خود هستند.

لزوم تحول اساسی در وضع تبلیغات ما

گفتیم که وضع کنونی تبلیغ ما متأسفانه شبیه بوضع تبلیغ هزار سال پیش میباشد و با همان روش می‌خواهیم با تبلیغات دامنه دار مسیحیت و مرامهای باطل دیگر مبارزه کنیم در حالیکه فعالیت و جدیت بعضی از مرامهای پوشالی بحدی است که مثلاً هر گاه جائی را از پیروان خود خالی دیدند بی‌مطلی افرادی را آنجا سکونت داده و شروع بپذیر افشانی میکنند در دنیائی که همه کس در عرضه داشتن متاع و کالای خود از تمام وسائل تبلیغاتی مدرن استفاده میکند ما نتوانسته‌ایم در تبلیغ حیاتی ترین مسئله یعنی دین خود از این روشها استفاده کنیم و این وظیفه سنگین را بصورت کامل انجام دهیم و فعلاً تبلیغات دینی ما منحصر بوعظ و خطابه و پاره‌ای مقالات نویسندگان معدودی میباشد در حالیکه متأسفانه هیچ کدام از این دو دسته واجد شرایط لازمه نیستند مثلاً یکی از شرایط مهم و عضو تبلیغ آشنا بودن مبلغ بعلوم مختلف اجتماعی و پاره‌ای از زبانهای روز است و بدیهی است این آمادگی بسادگی صورت نمیگیرد و احتیاج بسازمانها و مؤسسات مجهزی دارد همچنین کمیت مقالات دینی در جامعه ما بسیار ناچیز است و تعداد مطبوعات دینی ما در مقابل انتشارات منحرف کننده خیلی کم است تازه با گردانندگان مطبوعات مذهبی همکاری لازم

نمیشود اینهاست گوشه‌ای از وضع نابسامان تبلیغی ما .

تبلیغ يك وظيفه همگانی است

تبلیغات هم‌در داخل جامعه‌های اسلامی ضرورت دارد و هم در خارج آن، در سایه تبلیغات دامن‌دار رسول اکرم (ص) بود که اسلام در خارج از مرکز اسلامی بسرعت پیشرفت کرد آن بزرگوار در عرض بیست و سه سال هرگز احساس خستگی نکرد و در اثر استقامت خود توانست صدای اسلام را بدورترین نقاط جهان آنروز برساند مسلمانان موظفند مانند رهبر بزرگ خود مردم جهان را به تعالیم اسلامی آشنا سازند و هر کس بفرآخور امکانات خود لازم است در این راه گامی بر- داشته و با مال و جان و قلم و گفتار در این امر خطیر تبلیغی شرکت نماید امروز در ممالک غیر اسلامی برای تبلیغ اسلام و پیشرفت آن زمینه کاملاً آماده و مستعدی بوجود آمده و چنانچه ما بتوانیم با منطق قوی و اصولی اسلام را بگوش مردم این کشورها برسانیم بی‌تردید تأثیر بسزائی در پیشرفت اسلام خواهد گذاشت .

در داخل کشورهای اسلامی هم تبلیغ باید در کمال نظم و تأثیر انجام بگیرد این گونه تبلیغ بدو صورت (عمومی و خصوصی) انجام میگیرد .

در تبلیغات عمومی و همگانی فرد معینی منظور نشده و هدف آن عموم مردم است اکثر خطابه‌ها، کتابها، مجلات، این نوع تبلیغ را تشکیل میدهند و در محتویات آنها اشخاص معینی در نظر گرفته نشده و ارشاد و هدایت عمومی جامعه هدف میباشد این نوع تبلیغ از هر کسی ساخته نیست بلکه کسانی میتوانند باین امر مهم قیام کنند که آشنائی کامل با احکام الهی داشته و واقف با سار و دقائق تعالیم اسلامی و علوم اجتماعی باشند تا بتوانند این وظیفه سنگین را بطور کامل انجام دهند خداوند در سوره توبه میفرماید : «قلولا نفر من کل فرقة منهم طایفة لیتفقهوا...» : باید گروههایی از مؤمنان برای آندوختن دانش دین سفر کنند و چون بازگشتند قوم خویش را بیم دهند تا آنان ارشاد و هدایت گردند .

در عصر کنونی : جامعه روحانیت است که این وظیفه سنگین دانش اندوزی اسلامی را بعهده گرفته و همواره در تبلیغ اسلام سعی و کوشش میکند .

در تبلیغ خصوصی غالباً فرد یا افراد معینی منظور میشود این نوع تبلیغ را هر مسلمانی میتواند انجام دهد و وظیفه هر مسلمانی است در هر پست و مقامی که باشد برای جلوگیری از انحراف دست برادر مؤمن خود را بگیرد و امر بمعروف و نهی از منکر بنماید و وظیفه تبلیغ را بجا آورد اخبار و آیات در این زمینه فراوان است و ما بعنوان نمونه برخی از آنها را از نظر خوانندگان میگذرانیم . خداوند در سوره توبه آیه ۷۱ میفرماید : «والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعضی یا مرون بالمعروف وینهون عن المنکر...» : مردان و زنان با ایمان دوستان و سرپرستان یکدیگرند آنان یکدیگر را امر بمعروف و نهی از منکر کرده نماز را بپایندارند زکوة را اداء میکنند و از خدا

و پیامبرش اطاعت میکنند اینان هستند که مشمول رحمت پروردگار واقع میشوند و خداوند عزیز و حکیم ودانا است .

این آیه بصراحت اعلام میدارد که امر بمعروف و نهی از منکر مثل نماز و زکوة يك تکلیف همگانی است و زن و مرد در این تکلیف تفاوتی ندارند و امر بمعروف آنچنان اهمیت دارد که خدا در این آیه آنرا بر نماز و زکوة مقدم داشته است .

در حدیث صحیحی از پیامبر اکرم (س) نقل شده که فرمودند: خدای متعال دشمن دارد مؤمن ضعیف و ناتوانی را که دین کامل ندارد گفتند یا رسول الله مؤمن ناتوان کیست که دین ندارد ؟ فرمود کسی است که نهی از منکر نمیکند . پیامبر در حدیث دیگری فرمود « مردم بدی هستند کسانیکه امر به عدل و داد یعنی امر بمعروف نمیکند و مردم را به کارهای نیکه و انمیدارند و از بدیها بر حذرشان نمیدارند پیامبر در حدیث دیگری فرمود « المؤمن مرآة المؤمن ، المؤمن آینه تمام نمای مؤمن است ، همانطور که انسان بوسیله آینه از عیب و نقص خود آگاه میشود با ارشاد و هدایت برادر مؤمنش از عیوب و نواقص خود آگاه میگردد و اینجا است که باید بگوئیم تبلیغات مخصوص یکمده روحانی نبوده بلکه همه در انجام این وظیفه خطیر مسئول میباشد و هیچ مسلمان معتقدی نمیتواند از این بار سنگین و تکلیف الهی شانه خالی کند

مقاله خود را با این سخن بزرگ از پیامبر پایان میدهیم که فرمود :

هنگامیکه پیروان من در باره امر بمعروف و نهی از منکر سستی ورزیده و آنرا بردوش یکدیگر بیندازند در انتظار وقوع حوادث سوء و گرفتاریهای عمومی باشند .

بقیه از صفحه ۵۳

مسائل شیمی مسلمین است در این تصنیفات ترکیباتی ذکر شده که قبلا معلوم نبوده است (۱) . نکته جالب توجه در شخصیت علمی جابر اینست که : مورخان مینویسند : او تمام این معلومات را از محضر امام صادق علیه السلام . کسب کرده و آنحضرت ؛ بر تمام نوشتههای او نظارت مستقیم داشته ؛ که گاهی از نوشتههای او چیزی میکاسته و گاهی هم چیزی بر آن ، میافزوده است ، (۲)

همین توجه خاص اسلام ، و پیشوایان دین ، نسبت بعلم و دانش بشری بوده که باعث گردید ، علمای اسلام ، در مدت کوتاهی رشتههای علوم و دانش را برشتههای فوق - العاده زیاد برسانند (۳)

با توضیحاتی که داده شد روشن میشود که تشویق و ترغیبی که اسلام از دانش و فرهنگ کرده منحصر بعلم دینی و مذهبی نیست بلکه تمام علوم و دانشی است که برای جامعه مفید و نافع است .

(۱) تمدن اسلام و عرب ص ۶۱۲-۶۱۴

(۲) فهرست کتب دانشگاه (۱۸۱) - الامام الصادق ملهم الکیماج ۴ بنقل از مجله نور

دانش شماره ۴ سال ۱۳۴۰ (۳) تاریخ تمدن جرجی زیدان ج ۳ ص ۲۶۴